

चिंतनिका

थोर विचारवंत ॲमिल याच्या
'ॲमिलची डायरी' या पुस्तकाचा अनुवाद

साने गुरुजी

रिया पब्लिकेशन्स्

चिंतनिका : साने गुरुजी

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स
२५०, ब-३०, शितल बंगला,
नागाळा पार्क, कोल्हापूर.
मोबा. : ९४२२४२१५०२

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

ॐकार मुद्रणालय, कोल्हापूर.

आवृत्ती

१५ ऑगस्ट, २०११

किंमत

रुपये १९०/-

चिंतनिका

© सदर पुस्तकातील मजकुराचा हक्क मुक्त आहे; परंतु या पुस्तकातील मांडणी, मुखपृष्ठ किंवा एकंदरीत रचना यांची नक्कल करता येणार नाही, तसेच ट्रेसिंग किंवा निगेटिव्हच्या साहाय्याने छापताही येणार नाही. तसे आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल, याची नोंद घ्यावी.

प्रस्तावना

अँमिल हा एक थोर विचारवंत एकोणिसाव्या शतकात युरोपमध्ये होऊन गेला. जिनेव्हा येथे तत्त्वज्ञानाचा तो प्राध्यापक होता. त्याने स्वतंत्र असे फारसे लिखाण केले नाही. आत्मविश्वासाचा त्याच्या ठिकाणी अभाव होता; परंतु तो रोज आपली दैनंदिनी लिहून ठेवीत असे. जेव्हा जेव्हा वेळ मिळे तेव्हा तेव्हा तो स्फुट विचार लिहून ठेवीत असे. हजारो पाने याप्रमाणे त्याने लिहून ठेवली. त्याच्या मृत्यूनंतर त्याच्या या अपार लेखनातील काही वेचे मित्रांनी निवडून छापले. अँमिलचे प्रकाशित झालेले हेच काय ते साहित्य. अँमिलची डायरी म्हणून हे पुस्तक प्रसिद्ध आहे. महर्षी टॉलस्टॉयच्या मुलीने अँमिलच्या काही उताऱ्यांचे रशियन भाषेत भाषांतर करून प्रसिद्धी केले होते. टॉलस्टॉयने त्याला प्रस्तावना लिहिली होती. ती प्रस्तावना चिंतनिकेच्या दुसऱ्या खंडाच्या शेवटी देण्यात येणार आहे. जगातील अमर अशा पुस्तकांपैकी हे एक आहे, असे त्याने तीमध्ये म्हटले आहे.

अँमिलच्या या दैनंदिनीत नाना विषयांवर विचार आले आहेत. येथे एक सुरस मेजवानी आहे. अमुक एक येथे नाही असे नाही. आत्म्याचे हे विश्वरूपदर्शन आहे. अंतर्बाह्य सृष्टीचे येथे मनोरम चित्रण आहे. तत्त्वज्ञान, इतिहास, राज्यशास्त्र, काव्य, टीकाशास्त्र, धर्म, मृत्यू, स्त्रिया, मुले, संसार, शिक्षण, निसर्ग, सर्वांवर येथे सुंदर विचार आहेत.

अँमिलचे हे पुस्तक एके काळी माझी जणू गीता होती. १९२९ मध्ये अमळनेरच्या छात्रालयात असताना आमचा गोपाळ गडी आजारी पडला. हे पुस्तक वाचीत मी त्याच्याजवळ बसून असे. ३० साली तुरुंगात हेच पुस्तक माझ्याजवळ होते. त्रिचनापल्लीच्या तुरुंगात असताना तेथील सुपरिटेन्डेन्टने माझ्याजवळून हे पुस्तक वाचायला नेले. पुढे सुटताना मी ते मागितले नाही. म्हटले, आपली आठवण त्यांच्याजवळ राहिल. कारण मी खुणा केलेले भाग त्यांनाही आवडले होते.

त्रिचनापल्लीच्या तुरुंगात या पुस्तकाचे काही भाषांतर मी केले होते. पुढे गांधी-आयर्विन करारामुळे मी सुटलो. ३१ साली बाहेर आल्यावर वेळ कोठला? पुढे ३२

साली पुन्हा कृष्णमंदिरात गेल्यावर मी हे भाषांतर हाती घेतले. नाशिकच्या तुरुंगात मी ते पुरे केले. मधले काही थोडे उतारे मी सोडून दिले होते; परंतु बहुतेक सर्व पुस्तक मी अनुवादून ठेवून दिले होते.

मध्ये या अनुवादातील काही निवडक वेचे प्रसिद्धीसाठी मी लिहून काढीत होतो; परंतु मला पुढे अटक झाली नि ते काम तसेच राहिले. अठरा वर्षे माझ्या पेटीत पडलेले हे भाषांतर महाराष्ट्रीय वाचकांसमोर आज येत आहे. या पुस्तकाने मला अपार आनंद दिला आहे, तसा मराठी वाचकांसही मिळो हीच आशा आहे.

- साने गुरुजी

अनुक्रमणिका

○ १. ईश्वराला धरून राहा	.....	१५
○ २. जीवन क्षणभंगुर आहे	.....	१६
○ ३. मनाची स्थित्यंतरे	.....	१६
○ ४. विविध अनुभव	.....	१७
○ ५. सृष्टीतील नवजीवन	.....	१७
○ ६. ध्येय जगण्याचे	.....	१७
○ ७. आशावादी व्हा !	.....	१८
○ ८. सहवास निसर्गाचा	.....	१९
○ ९. ख्रिस्त : एक ईश्वरी अंश	.....	२०
○ १०. विचार आणि कृती	.....	२१
○ ११. माँटस्क्यूचे लेखन	.....	२२
○ १२. ध्येयाचा क्षण	.....	२३
○ १३. मत्सर	.....	२४
○ १४. गर्व : मानवाचा शत्रू	.....	२४
○ १५. सवयींचे महत्त्व	.....	२४
○ १६. जोबर्ट : एक विचारवंत लेखक	.....	२४
○ १७. कल्पनासृष्टीत वावरणारा जोबर्ट	.....	२६
○ १८. आक्रमक रूसो	.....	२७
○ १९. विचारांचा खेळ	.....	२८
○ २०. मृत्यू : अंतिम सत्य	.....	२८
○ २१. निराशावाद	.....	२९
○ २२. न सुटणारे प्रश्न	.....	३२
○ २३. मन आणि बुद्धी	.....	३४
○ २४. जीवनानंद	.....	३६
○ २५. काटेकोरपणाचे महत्त्व	.....	३७
○ २६. रुक्ष पण वैचारिक पुस्तक	.....	३८

○ २७. समाज मोठा की व्यक्ती?	.....	३८	○ ५६. ...	.....	७३
○ २८. चांदणी रात्र आणि मी	.....	४०	○ ५७. विनयशीलता	.....	७३
○ २९. दिव्यत्वाचा अनुभव देणारे प्रवचन	.....	४१	○ ५८. आधी स्वतःला घडवा	.....	७३
○ ३०. सत्याचा शोध	.....	४३	○ ५९. वातावरणाचा प्रभाव	.....	७५
○ ३१. निसर्गाच्या सान्निध्यात	.....	४५	○ ६०. दृष्टिकोनातील फरक	.....	७६
○ ३२. अतृप्त मी !	.....	४६	○ ६१. आत्म्याचा विकास	.....	७८
○ ३३. अनंताशी एकरूपता	.....	४७	○ ६२. नियतीचे खेळ	.....	८०
○ ३४. वासनांची गुलामी नको	.....	४९	○ ६३. परस्परविरोधी विचार	.....	८२
○ ३५. गोड आठवणी	.....	५०	○ ६४. आक्रमक रशियन	.....	८४
○ ३६. अंतीम आनंद	.....	५१	○ ६५. जर्मन विचार आणि दक्षिणी भावना	.....	८५
○ ३७. बीज अंकुरताना	.....	५३	○ ६६. परिव्राजक	.....	८६
○ ३८. परंपरावादी स्त्री	.....	५५	○ ६७. सौंदर्याची जादू	.....	८८
○ ३९. ईश्वराच्या स्वाधीन व्हा !	.....	५७	○ ६८. ईश्वर हेच अंतिम धाम	.....	८९
○ ४०. ...	.....	५८	○ ६९. शोध चिरंतनाचा	.....	९०
○ ४१. खराखुरा मनुष्य	.....	५९	○ ७०. ...	.....	९१
○ ४२. अध्यात्माचा खडतर मार्ग	.....	६०	○ ७१. ...	.....	९१
○ ४३. जीवन : एक सुंदर काव्य	.....	६१	○ ७२. ...	.....	९१
○ ४४. सृष्टीचा संदेश	.....	६३	○ ७३. ...	.....	९२
○ ४५. शाश्वत प्रेमाचा शोध	.....	६४	○ ७४. ...	.....	९२
○ ४६. स्वतःला ओळखा	.....	६५	○ ७५. ...	.....	९२
○ ४७. प्रतिभासंपन्न व्हिनेट	.....	६७	○ ७६. ...	.....	९२
○ ४८. ग्रीकांची प्रगल्भ संस्कृती	.....	६९	○ ७७. दुःखाचा स्वीकार करा	.....	९२
○ ४९. पहाटेचे सौंदर्य	.....	७०	○ ७८. विचारांचा कैफ	.....	९३
○ ५०. धर्म समजून घेताना	.....	७१	○ ७९. अस्तित्वासाठी चालणारा खटाटोप	.....	९५
○ ५१. ...	.....	७२	○ ८०. अनाठायी आक्रमण	.....	९५
○ ५२. ...	.....	७२	○ ८१. खरा टीकाकार	.....	९६
○ ५३. ...	.....	७२	○ ८२. आंतरिक दुःख	.....	९६
○ ५४. ...	.....	७२	○ ८३. पुस्तकाने उठवलेले वादळ	.....	९७
○ ५५. ...	.....	७३	○ ८४. तूच तुझ्या जीवनाचा शिल्पकार	.....	९८

○ ८५. ...	.....	९९	○ ११४. समानतेतील भिन्नता	.....	१२१
○ ८६. ...	.....	९९	○ ११५. विनम्र व्हा !	.....	१२२
○ ८७. फौस्टविषयी	.....	९९	○ ११६. 'ला मिझरेबल्स'	.....	१२२
○ ८८. पापमुक्त व्हा !	.....	१००	○ ११७. निसर्गाच्या कला	.....	१२६
○ ८९. निर्वाण आनंद	.....	१०१	○ ११८. अनंताची ओढ	.....	१२७
○ ९०. वक्ता	.....	१०३	○ ११९. प्रेम : ईश्वरी देणगी	.....	१२८
○ ९१. ...	.....	१०३	○ १२०. सत्याची आस	.....	१३१
○ ९२. ...	.....	१०३	○ १२१. खरी प्रार्थना	.....	१३२
○ ९३. ...	.....	१०३	○ १२२. ज्ञान अंतरंगात आहे	.....	१३३
○ ९४. व्यवस्था	.....	१०४	○ १२३. सुख आणि दुःख	.....	१३४
○ ९५. आजारातले शहाणपण	.....	१०४	○ १२४. जीवनप्रवाह	.....	१३४
○ ९६. वृद्धत्व	.....	१०६	○ १२५. ...	.....	१३५
○ ९७. अपूर्णतेची जाणीव	.....	१०७	○ १२६. ...	.....	१३५
○ ९८. श्रद्धा आणि तत्त्वज्ञान	.....	१०८	○ १२७. ...	.....	१३५
○ ९९. ...	.....	१०९	○ १२८. ...	.....	१३५
○ १००. काव्य	.....	१०९	○ १२९. ...	.....	१३६
○ १०१. दुःख कबरस्थानाचे	.....	१०९	○ १३०. अंतर्मनातील गुजगोष्टी	.....	१३६
○ १०२. मृत्यू खेचतो आहे	.....	११०	○ १३१. सृष्टीत मिसळून जा !	.....	१३६
○ १०३. नदीकिनारी	.....	११२	○ १३२. आनंदलहरी	.....	१३७
○ १०४. कला : निसर्गाचे प्रकटीकरण	.....	११३	○ १३३. दैवी क्षण	.....	१३८
○ १०५. विकारांना ताब्यात घेताना...	.....	११३	○ १३४. कर्तव्य आणि प्रेम	.....	१३९
○ १०६. जीवन विकसित होऊ द्या	.....	११४	○ १३५. अस्थिर मनाची व्यथा	.....	१४०
○ १०७. निसर्गाची ओढ	.....	११५	○ १३६. आत्मिक जीवन	.....	१४३
○ १०८. ह्यूगोचे लेखन	.....	११६	○ १३७. गतकाळ	.....	१४५
○ १०९. जोसिलीनचे श्रेष्ठत्व	.....	११७	○ १३८. श्रद्धा आणि सबुरी	.....	१४६
○ ११०. काळाचा अविरत प्रवास	.....	११८	○ १३९. शहाणपणातील सौंदर्य	.....	१४७
○ १११. रात्र	.....	११८	○ १४०. साम्यवाद	.....	१४९
○ ११२. स्वयंस्फूर्त जीवन	.....	११९	○ १४१. न्याय	.....	१४९
○ ११३. जहरी टीका टाळा	.....	११९	○ १४२. नष्टप्राय जीवन	.....	१५०

○ १४३. धडपडणारा मी !	.....	१५१
○ १४४. आनंददायी पुस्तक	.....	१५२
○ १४५. चार भिंतींमधील घुसमट	.....	१५३
○ १४६. नाण्याच्या दोन बाजू	.....	१५३
○ १४७. अंतर्दृष्टीच्या आनंदात तल्लीन व्हा !	.....	१५४
○ १४८. शिक्षण	.....	१५६
○ १४९. देव - दानव एकच	.....	१५६
○ १५०. चिरंतन दुःख	.....	१५६
○ १५१. खरा धार्मिक	.....	१५७
○ १५२. नैतिकता लोप पावत आहे	.....	१५७
○ १५३. लोकशाहीचे फायदे-तोटे	.....	१५८
○ १५४. ध्येय महत्त्वाचे	.....	१६०
○ १५५. जुने ते सोने	.....	१६२
○ १५६. स्वर्गीय आनंद	.....	१६५
○ १५७. न संपणारे द्वेषचक्र	.....	१६६
○ १५८. अश्रू : भावनांचे प्रकटीकरण	.....	१६८
○ १५९. आसंमत	.....	१६९
○ १६०. रूसोची कल्पनाशक्ती	.....	१७०
○ १६१. ...	.....	१७४
○ १६२. ...	.....	१७४
○ १६३. ...	.....	१७४
○ १६४. अनंताचे गूढ	.....	१७४
○ १६५. संगीताचा आनंद	.....	१७९
○ १६६. भौतिक सुखासाठीचा झगडा	.....	१८०
○ १६७. भावना जागृत करणारे धुके	.....	१८४
○ १६८. सभ्यतेचे निकष	.....	१८५
○ १६९. एकरूपता हेच ज्ञान !	.....	१८७
○ १७०. मानव परतंत्र आहे !	.....	१८८
○ १७१. धर्माचे महत्त्व	.....	१९१

○ १७२. खरा धर्म	.....	१९२
○ १७३. परिपूर्ण ख्रिश्चन धर्म	.....	१९३
○ १७४. आत्मपरीक्षण	.....	१९३
○ १७५. मैत्रीतील आनंदाची ओढ	.....	१९४
○ १७६. भूतदया	.....	१९४
○ १७७. श्रद्धेचे महत्त्व	.....	१९७
○ १७८. स्वधर्म ओळखा	.....	१९८
○ १७९. स्वतःच्याच प्रेमात गुरफटलेले फ्रेंच	.....	१९९

♦♦

१. ईश्वराला धरून राहा

ईश्वरप्राप्तीसाठी एकाच गोष्टीची आवश्यकता आहे. आपली सारी इंद्रिये, मनाच्या व बुद्धीच्या सर्व शक्ती म्हणजे ईश्वराकडे जाण्याची साधने आहेत. त्याच्याकडे जाण्याचे हे मार्ग आहेत. ईश्वराची पूजा करण्याचे, त्याची चव घेण्याचे हे सगळे प्रकार आहेत. जे जे क्षणभंगुर आहे त्याच्यापासून दूर राहण्यास आपण शिकले पाहिजे आणि जे शाश्वत आहे, स्वतंत्र व निरुपाधिक आहे त्यालाच आपण चिकटून राहिले पाहिजे. जगातील इतर सर्व गोष्टी म्हणजे आपल्याजवळ ठेवलेली ठेव आहे. जणू ते ऋण आहे. त्याच्या आसक्तीत आपण गुंतून जाऊ नये. वस्तुमात्राकडे आदरबुद्धीने पाहणे, नीट समजून घेणे, जे वाट्यास येईल त्याचा स्वीकार करणे, भावनांचे संवर्धन करणे, जवळ असेल ते देणे, आपले कर्तव्य करणे, हा माझा धर्म आहे. हा माझ्या जीवनाचा कायदा, ही माझी नीती, माझा स्वर्ग, माझे सुख यात आहे. जे काय व्हायचे असेल ते होवो. मृत्यूही आला तरी चिंता नाही. माझ्या जिवा, अंतरंगात शांतीशी एकरूप होऊन राहा. मनात वादळे नकोत. प्रभूच्या जवळ बसला आहेस, त्याच्याजवळ बोलत आहेस अशा वृत्तीने राहा. ज्या विश्वव्यापक शक्तीच्या विरुद्ध तुला जाता येत नाही, त्या शक्तीच्या स्वाधीन स्वतःचे जीवन कर. तुझ्या जीवनाचे, तुझ्या आयुष्याचे त्या शक्तींना जे काही करावयाचे असेल ते खुशाल करू दे. 'मृत्यू अजून मला अवसर देत असेल तर ठीकच आहे आणि त्याचे बोलावणे जवळ आले असले तरीही हरकत नाही. मृत्युशय्येवर खिंतपत पडून राहायचे नशिबी असले तरीही मी तयार आहे. या जगात यश मिळवण्याचा, कर्तृत्व दाखविण्याचा एक मार्ग मला बंद झाला, तरी धीरोदात्तता दाखविण्याचा दुसरा मार्ग मला दिसू लागेल. नैतिक मोठेपणा, एक प्रकारची वैराग्यशील त्यागबुद्धी, सारे शांतपणे

सहन करण्याची वृत्ती यांचा मार्ग मला दिसू लागेल. प्राणिमात्रांच्या ठिकाणी मोठेपणाची क्षमता आहे. ईश्वराला सोडून या विश्वात जर कोठे जाणे शक्यच नाही, तर मग त्यालाच धरून राहा.

♦♦

२. जीवन क्षणभंगुर आहे

आपण ज्या काळात वावरत असतो, त्या काळाचे मूल्यमापन, निरीक्षण, परीक्षण या विराट विश्वाच्या इतिहासाच्या दृष्टीने करावे. असे केल्याने आपले विचार विशाल होतात. प्रगल्भ नि उदार होतात. आकाशातील अनंत ताऱ्यांचा आपण विचार करावा, भूगर्भशास्त्राचा विचार करावा. प्राणिशास्त्राचा विचार करावा. आपण असे करू लागलो, या विश्वैतिहासाच्या दृष्टीने आपण पाहू लागलो, म्हणजे मग आपणाला स्वतःचे किंवा राष्ट्राचे जीवन एखाद्या क्षुद्र घुंगुरट्याच्या जीवनाप्रमाणे दिसू लागेल आणि एखाद्या क्षुद्र घुंगुरट्याच्या जीवनातही अनंत इतिहास, महान विश्व दिसू लागेल. राष्ट्रांमधील रणधुमाळीची धूळ जरी सर्वत्र उडालेली असली, असंख्य घडामोडींचा गदारोळ सभोवती जरी चालत असला, तरी मग आपण अधीर होत नाही. आपण अगदी क्षुद्र आहोत तर आपण मोठेही आहोत. दोहोंची जाणीव आपणास विश्वैतिहासाची दृष्टी देत असते. आकाशातील तारकांवर बसून तेथून, त्या उंच ठिकाणाहून आपण आपले हे क्षुद्र मर्त्य जीवन पाहू शकतो. आपल्या या लहानशा युरोपातील हे विचारवारे आहेत, त्यांच्याकडे त्या परमोच्च स्थानापासून पाहू शकतो.

♦♦

३. मनाची स्थित्यंतरे

खरोखर विचारपूर्वक पाहिले, तर आपली सारी कर्मे, आपले सारे शिकणे, सवरणे या सर्वांचा उपयोग आपल्या मनाचे स्वरूप समजून घेण्यासाठी आहे. सारे मनाच्या अभ्यासासाठी आहे. आपल्या मनाची नानाविध रूपे आपण पाहतो. आपले मनच सर्व क्रियांतून प्रकट होत असते. त्याचीच स्थित्यंतरे आपण बघतो. सगळ्या

विषयांच्या मुळाशी मनाचा अभ्यास आहे. इतर सर्व अभ्यास या मनाच्या अभ्यासाकडे आपणास नेत असतात.

♦♦

४. विविध अनुभव

आज सहा वर्षांनी जिनेव्हाला मी परत येत आहे. या सहा वर्षांत मी कितीतरी प्रवास केला. मनावर कितीतरी संस्कार झाले, ठसे उमटले. मी शेकडो वस्तू पाहिल्या. मनात हजारो विचार आले गेले. या सहा वर्षांत अनंत वस्तू नि अनंत व्यक्ती डोळ्यांसमोरून गेल्या. बाह्य सृष्टीत व माझ्या अंतःसृष्टीत केवढा फरक झाला आहे ! गेली सहा-सात वर्षे माझ्या आयुष्यातील महत्त्वाची होत. कारण या वर्षांत माझी बुद्धी जागी झाली, या वर्षांनी जीवनात जीवन आणले.

♦♦

५. सृष्टीतील नवजीवन

आज तिसरे प्रहरी तीनदा बर्फाचे वादळ झाले. गरीब बिचारी फुललेली झाडे! सहा वर्षांपूर्वी मी येथून गेलो, त्या वेळची सृष्टी व आताची सृष्टी यात किती अंतर आहे ! ज्या वेळेस सहा वर्षांपूर्वी मी येथून गेलो, तेव्हा वसंत ऋतू होता. वृक्षवेलींनी नवपल्लवांचे हिरवेगार वासंतिक पोषाख घातले होते आणि फुलांच्या मनोहर अशा विवाहमंगलमालाच जणू त्यांनी धारण केल्या होत्या. मी जात असता माझ्याकडे पाहून जणू ती स्मित करित होती. बर्गेडीमधील लिलेक फुलांचा सुगंध घेऊन येणारा वारा माझ्या तोंडासमोर घोंघावत होता, असा तो काळ होता.

♦♦

६. ध्येय जगण्याचे

माझ्यामध्ये अपूर्व अशी बुद्धिमत्ता आहे असे मला कधीच वाटले नाही. अलौकिक असे माझ्यामध्ये काही आहे असा अनुभव मला कधी आला नाही. यश

मिळवीन, वैभव मिळवीन, अशी स्वप्ने माझ्या मनःश्चक्षूंस कधी दिसली नाहीत. आपण कीर्तिमान झालो आहोत असे कल्पनेच्या साहाय्यानेही मी कधी पाहू शकलो नाही. मी लग्न केले आहे, पती व पिता झालो आहे. वजनदार असा प्रतिष्ठित नागरिक बनलो आहे असेही मी मनात कधी कल्पिले नाही. आपले पुढे काय होणार याविषयी मी उदासीन असे. माझा स्वतःवर बिलकुल विश्वास नाही. माझे हे औदासीन्य, माझा हा आत्मविश्वासाचा अभाव, या कशाच्या बरे खुणा !

जी जी स्वप्ने मी मनात आणतो ती सारी अस्पष्ट नि अंधुक अशीच असतात. खरे म्हटले तर मी जगू नये. जगण्याची पात्रता माझ्या ठायी नाही. माझे मन मला म्हणते, तुझे खरे स्थान ओळख, जे जगायला लायक आहेत, त्यांना जगू दे. जे धडपड करायला तयार आहेत, झगडे करायला तयार आहेत, त्यांना धडपडू दे, झगडू दे. तू एकच कर. तू स्वतःचे विचार गोळा कर. स्वतःच्या विचारांची, भावनांची, कल्पनांची पुंजी जगासाठी ठेवून जा. याच एका मार्गाने तुझा जगाला थोडाफार उपयोग होईल. तू स्वतःला प्रभूच्या हातात सोपव. त्याने जो पेला भरून तुला दिला आहे तो ओठाला लाव. त्यातील सुधा व त्यातील विष जे काही त्यात असेल ते आनंदाने पी. हृदयात त्या परमात्म्याची प्रतिष्ठापना कर. स्वतःचे सारे मन प्रभुमय कर. हृदयात प्रभूला साठवून शांत अंतःकरणात त्या प्रभूसाठी मंदिर उभार. सत्कर्म करण्यासाठी तत्पर राहा. दुसऱ्यांना अधिक सुखी, अधिक चांगले कर. वैयक्तिक महत्त्वाकांक्षा दूर ठेव. असे केल्याने जीवनात वा मरणात तुला समाधान मिळेल. काहीही झाले तरी मग तुझी शांती टिकेल.

♦♦

७. आशावादी व्हा !

ज्यांच्यावर आपण प्रेम करतो त्यांनीही आपल्याविषयी गैरसमज करून घ्यावा, याच्यासारखे जीवनात दुसरे दुःख नाही. हे सर्वात कटू असे दुःख, हे सर्वांना तीव्र असे शल्य. महात्म्यांच्या मुखावर एक प्रकारचे खिन्न असे स्मित असते. त्या स्मितातील खिन्नतेचे हेच कारण होय. परंतु ते दुसऱ्यांना बहुधा समजत नसते. जे स्वतःला इतरांपेक्षा अधिक समजतात त्यांना प्रभू ही कठोर कसोटी लावीत असतो. या गोष्टीने मनुष्याचे हृदय कितीदा पिळवटून निघाले असेल ! आणि त्या जगत्पित्यालाही जर

दुःखसंवेदना असेल, तर त्याला हे वरील प्रकारचे दुःख आपण सदैव देत आलो आहोत. हे जग जास्तीत जास्त जर कोणाविषयी गैरसमज करून घेत असेल, तर त्या थोर प्रभूविषयीच. त्याचे स्वरूप कोणी समजून घेत नाही आणि त्याचे तर या सर्वांवर प्रेम. अरेरे ! केवढी दुःखाची गोष्ट !

जगाला कधी न कंटाळणे, कधीही निष्ठुर न होणे, सहनशील नि सहानुभूतीने असणे, मनाने मृदू असणे, एक दिवस कळी फुलेल, हृदयाचा विकास होईल अशी आशा करीत राहणे, प्रभूप्रमाणे आशा करीत राहणे नि सर्वांवर प्रेम करणे हे आपले कर्तव्य आहे.

♦♦

८. सहवास निसर्गाचा

आजची हवा किती प्रसन्न नि गोड आहे ! मी सकाळी कितीतरी दूर फिरायला गेलो होतो. निरनिराळ्या रानफुलांजवळ एकदम जाऊन त्यांना मी चकित केले. शेतांमधून कसला तरी परंतु आरोग्यदायी असा सुगंध येत होता. दूरचे पर्वत धुक्यांनी तेजस्वी दिसत होते. चमकत होते. सालेव्ही पर्वतावर अत्यंत मृदू अशी कोवळी रमणीयता दिसत होती. शेतात दोन खेचरे काम करीत होती. कुंपणातील झाडांकडे मन अधाशीपणे सारखे ओढ घेत होते आणि जवळच तीन मुले होती. त्यांच्याजवळ जाऊन त्यांना कुरवाळावे, त्यांच्याबरोबर खेळावे असे कितीतरी मनात आले.

आज जो हा आनंद मी लुटला तो अवर्णनीय आहे. अशा प्रकारे आपला फुरसतीचा वेळ उपभोगणे, ही शांतप्रशांत शेते, ही सुंदर हवा, हे समाधान आणि माझ्या दोन बहिणीही सध्या माझ्याजवळ आहेत. आपले डोळे प्रसन्न अशा निसर्गाकडे लावणे, या फुललेल्या वनोपवनांना पाहून दृष्टी शांत करून घेणे, गवतांतून व वृक्षवेलींतून ऐकू येणारे संगीत ऐकणे आणि अशा रीतीने अत्यंत शांत असे सुख अनुभवणे. परंतु हे मागणेही फार नाही का? मी अशा सुखाला पात्र आहे का? प्रभूने मला हे सुख दिले, तर त्याचा तो उदारपणा अनाटायी झाला असे मला वाटेल का? हे सुख मला देण्यात ईश्वराने पात्रापात्र विचार केला नाही असे म्हणण्याचा प्रसंग माझ्यावर न येवो. हे सुख कृतज्ञताबुद्धीने मला मनमुराद लेऊ दे. पुढे मला सुखाची आशा नाही. म्हणून या सध्याच्या सुखाचा शक्य तो फायदा मला घेऊ दे. हे दयामय